

Tolcsvai Nagy Gábor

A DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely

Az ELTE BTK Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetében 2005 óta működik a DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely (1). A Műhelyt éppen nyolc éve azért hoztuk létre, hogy keretet adjunk a funkcionális és kognitív grammatikai kutatásoknak, elsősorban a magyar nyelv használati alapú funkcionális, kognitív szemantikai leírásának.

A funkcionális kognitív nyelvészet használati alapú nyelveírás, amennyiben a beszélő és megértő ember nézőpontjából rendszerezi a nyelvi szerkezeteket, és e szerkezeteket mindig azok természetes közegében kezeli (nem abból kiszakítva), valós, lehetőleg korpuszadatokkal. A nyelvi rendszerben a jelentést az alak- és mondattani szerkezetekkel egyenrangúnak vagy éppen elsőbbséget tekint. A nyelvi interakciókban a beszélő konvenciókon alapuló konstruáló műveletei hozzák létre a közlést, mindig interszubjektív figyelemirányító, közös referenciális jelenetekben. A grammatikát a szemantikussá konvencionálódó szimbolikus szerkezetek rendszere adja ki, megismerési motivációk szerkezetekké absztrahálódott hálózatában. A funkcionális kognitív nyelvészet a nyelvi rendszert a beszélő ember tudásával, a beszédeseménnyel és annak környezeti tényezőivel viszonyban szemléli. A fő megfontolások a következők:

- A nyelv a megismerés közege és része. A nyelvi rendszer és a nem nyelvi kognitív rendszerek között kölcsönviszony van.
- A megismerésben megszerzett ismeretek, a mentális fogalmi rendszer az alapja a nyelv jelentésrendszerének. A fogalmi alapú szemantikai szerkezetek sémái részt vesznek a morfológiai és szintaktikai szerkezetek kialakulásában és konvencionálódásában.
- Minden nyelvi egységnek van jelentése, így a toldalékoknak, az úgynevezett formaszónak is. Ezek a nyelvi egységek szemantikailag is összekapcsolódnak magasabb szervezettségű nyelvi kifejezésekben.
- A nyelv a mindenkori használatban valósul meg, ezért az elvont struktúrát nem lehet a használattól függetlenül leírni.
- Szoros kapcsolat van a nyelvi szerkezetek és a szerkezetek megvalósulásai, a példányok között. A szerkezetek sémák, amelyek a megvalósulásokat kategorizálják.
- A produkció és a megértés integrált része a nyelvi rendszernek.
- A gyakoriságnak nagy szerepe van: a begyakorlottság az egyéni nyelvi tudás jellemzője, a konvencionáltság a nyelvi kifejezések, nyelvi szerkezetek közösség általi elfogadottságának mértékét adja meg.
- A nyelvi reprezentációk inkább emergensek, mint rögzített egységek.

A funkcionális kognitív nyelvészet elmélete, módszertana és eredményei ekképp könnyebben kapcsolódnak és jobban hasznosíthatók más antropológiai, társadalomtudományi kutatásokhoz is. A nyelv tudományos visszahumanizálása történik itt, amelynek során a megismerő és cselekvő ember és közössége alkotó tényezői kerülnek viszonyba a nyelvi rendszerrel.

A Műhely hat tanár alapító taggal (Bartha Csilla, Kugler Nóra, Laczkó Krisztina, Ladányi Mária, Tátrai Szilárd és Tolcsvai Nagy Gábor) indult, a tagok vezetőnek Tolcsvai Nagy Gábort választották. Az alapítók fiatal kutatókat, doktoranduszokat és még diploma előtt álló egyetemi hallgatókat hívtak meg (többek között Csontos Nórát, Hámori Ágneszt, Andó Évát, Tanos Bálintot, Papp Kornéliát, Imrényi Andrást, majd később Dér

Csillát, Domonkosi Ágness). A Műhely sugaras szervezetként állt fel: a hat alapító tag köré sorakoztak fel a már jelentős teljesítményt felmutató munkatársak, a nyitottabb széleken pedig a doktoranduszok és hallgatók, általában tizenöt fővel. A Műhely nem volt soha teljesen zárt, voltak, akik elmaradtak néhány év után, voltak és vannak, akik újabban csatlakoznak. A csatlakozás feltétele a kutatói teljesítményre való képesség és elkötelezettség. A csoport demokratikusan működik, egyetértéssel döntünk a kérdésekben.

A Műhely működési rendje egyszerű és célszerű. Havonta tartunk megbeszélést, közös munka lezárásakor ennél gyakrabban. A megbeszélés tárgya a) valamely nyelvészeti témakör elméleti, módszertani és leíró kérdésköre, saját kutatások és autentikus nemzetközi szakirodalom tüzetes elemzése révén, b) egy-egy munkatárs kéziratának alapos, részletes elemzése, c) kötet szerkesztési, szervezési kérdések megtárgyalása. A Műhely megbeszélései igen intenzívek („brainstorming” jellegűek), szünet nélkül gyakran 2–3 óráskak. A vita, a megbeszélés nyílt, méltányos, udvarias és közvetlen egyszerre, ezért termékeny és célratoró, miközben bizalmas légkörű. Minden műhelytag sokat köszönhet a többieknek ezért a diszkurzív jellegért.

A DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely szoros kapcsolatban működik az ELTE Nyelvtudományi Doktori Iskolája magyar nyelvtudományi doktori programjával, annak több alprogramjával (főképp a Kognitív nyelvészeti alprogrammal), az ELTE-n működő Stíluskutató csoporttal, továbbá a Magyar Nyelvtudományi és Finnugor Intézetben tevékeny Funkcionális diákműhellyel. A Műhely munkatársai szerkesztik az ELTE Annales Sectio Linguistica című idegen nyelvű nyelvészeti folyóiratot.

A DiAGram Funkcionális nyelvészeti műhely nemzetközi kapcsolatokat épít ki. A Műhely javaslatára közös kutatás indult meg az észti, a finn és a magyar nyelv összehasonlító funkcionális kognitív nyelvészeti kutatására, többek között Tuomas Huumo (Turku), Renate Pajusalu (Tartu), Tiina Onikki-Rantajääskö (Helsinki) professzorok közreműködésével. A Cognitive Linguistic Perspectives on Finno-Ugric Languages (CoFuLa) nemzetközi projekt első konferenciáját 2012 szeptemberében tartotta Helsinkiben.

A Műhely tevékenysége a következő általános területekre terjed ki. A kognitív nyelvészet és tágabban a funkcionális nyelvészet elméleti és módszertani irányzatainak feldolgozása, további kidolgozása, alkalmazása a magyar nyelv grammatikájának rendszerszerű leírására mind leíró, mind történeti tekintetben. A kognitív nyelvészet használati alapú nyelvészet, ezért a leírás része a pragmatika, a közlésben részt vevők által megértett beszédhelyzet konceptualizáló tényezőinek a leírása, valamint a grammatika elhelyezése a diskurzusban. A leírás írott és beszélt nyelvi, tervezett és spontán szövegek adatainak korpusztípusú felhasználásával készül.

A Műhely tagjai egyéni és közös kutatásaikban specifikusan foglalkoznak a magyar nyelv komplex funkcionális kognitív leírásával az alábbi területeken:

- a szemantikai szerkezetek rendszere (szófajok, grammatikai osztályok és elemek, konstruálás, nézőpont, poliszémia, szinonímia, grammatikalizáció);
- a szemantikai és morfoszintaktikai szerkezetek megfelelései (az egyszerű mondat szerkezete, a kidolgozási viszonyok, az episztemikus lehorgonyzás és a szubjektívizáció változatai, a figyelem fókuszálása);
- a magyar nyelv egyes sajátosságai (deriváció és inflexió, igekötő + ige, segédige + főnévi igenév, esetragok és vonzatszerkezetek, topik, szórend, modalitás);
- a pragmatikai tényezők (deixis, beszédaktus, pragmatikai és metapragmatikai tudatosság);
- diskurzustényezők (koreferencia, topikfolytonosság, cselekvésszekvencia, kidolgozási hálózatok és szintek, stilisztikai variabilitás);
- korpuszadatok kidolgozása, felhasználása.

A Műhely 2005 és 2008 között anyagi támogatás nélkül működött. A fő cél a szakirodalom feldolgozása, az elméleti és módszertani alapozás elvégzése, valamint az első leíró eredmények megformálása volt. E folyamat eredménye lett az Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. kötetének tematikus száma.

A Műhely 2008 és 2011 között Funkcionális kognitív nyelvészeti kutatás címmel OTKA-pályázat keretében dolgozott, és a következő főbb eredményeket érte el:

- a funkcionális kognitív nyelvészet elméletének és módszertanának adaptálása, alapszintű kidolgozása a magyar nyelv leírására;
- a magyar nyelv egyes részterületeinek megalapozó leírása a funkcionális kognitív nyelvészet keretében (ilyen terület a mondat függőségi szemantikai modellálása, a topik és a szórend, a modalitás és az evidencialitás, a deixis, az idézés kognitív leírásának megalapozása);
- nemzetközi kutatói kapcsolatok kiépítése (a Helsinki Egyetem Nyelvtudományi Tanszékével, a Bécsi Egyetem Finnugor Tanszékével, továbbá a Beyond Dichotomies konferencia megszervezése révén, kutatási témákhoz kapcsolódóan Ronald Langackerrel, további kutatókkal);
- fiatal kutatók, doktoranduszok kutatásba bevonása.

A kutatócsoport Beyond Dichotomies címen 2010. október 25–26-án nemzetközi konferenciát rendezett az ELTE-n. A konferencia felkért előadója Bernd Heine és Susanne Niemeier volt, a 35 előadás magas színvonala a kutatócsoport elismertségét is igazolta.

E pályázati ciklus eredményeit tartalmazza az Acta Linguistica két tematikus száma, valamint a Konstruktó és jelentés című tanulmánykötet, továbbá egyéni publikációk.

A Műhely 2011 és 2015 közötti időtartamra ismét nyert OTKA-pályázati támogatást. A kutatás az újabb pályázati ciklusban is olyan nyelvi jelenségek leírását célozza meg, amelyek a funkcionális kognitív elmélet és módszertan révén kerültek a kutatás előterébe, a morfoszintaktikai szerkezetek és a jelentésszerkezetek közötti megfelelési viszonyok funkció szerinti leírásában, a körülhatárolható, szemantikusan leírható funkciók meghatározásakor, specifikus magyar jellemzőikben.

Az előző pályázati ciklus eredményeit összegezve, a kutatást a legcélratoróbban, a legtöbb eredményt ígérően három, egymással szorosan összefüggő területen szükséges folytatni. E három terület a következő:

- a) szemantikai hálózatok (egyes körülhatárolható, egyszerű és összetett nyelvi kategóriák, például főnevek, névutók, melléknevek, metaforikus kifejezések kontextuális kognitív szemantikája tartozik ide);
- b) szintaktikai és szemantikai megfelelések (a mondat szerkezetben érvényesülő, jelentésszervező szemantikai struktúrák, például alany, szórend, topik, modalitás, evidencialitás);
- c) szemantika és interszubjektivitás (a morfológiai és szintaktikai szerkezetek szemantikai szerkezete és a megértett beszédhelyzet közötti dinamikus összefüggések, például a deixis, a szubjektívizáció, az igeidőváltás, az idézés).

A Műhely munkatársai a fenti kutatási témák mellett erőteljesen dolgoznak egy funkcionális leíró magyar nyelvten elkészítésén.

A Műhely külön figyelmet fordít a funkcionális nyelvészet és a kognitív szemantika anyanyelv-pedagógiai jelentőségére és hasznosíthatóságára. A funkcionális kognitív szemlélettel megszűnhet vagy csökkenhet a nyelvtani rendszer elvontsága és a diák mindennapi nyelvhasználata, nyelvi gyakorlata közötti szakadék, a diák értheti a nyelvtanítás indokoltságát, mert érezheti és tudhatja, hogy a nyelvtanórán az őt legszemélyesebben és közösségében is legközvetlenebbül érintő kérdésekről van szó. A funkcionális alapú anyanyelvoktatás közelíti a tudományos leírás, az eredményeként kidolgozott elvont rendszer és a gyakorlati

tapasztalat közötti rést is, szintén könnyítve a tanulást és a tanítást. A funkcionális alapú anyanyelvoktatás a rendszer és a használat közötti szoros összefüggésekre való jó rámutató képességével valóban anyanyelvi nevelés is lehet.

A kutatócsoport tagjai több számos nemzetközi konferencián vettek és vesznek részt. Az eddigi működés során a kutatócsoport tagjai a tudományos minősítés területén is jelentős teljesítményt mutattak fel: PhD-fokozatot szerzett Hámori Ágnes, Csontos Nóra, Imrényi András, Kothencz Gabriella, habilitált doktor fokozatot szerzett Kugler Nóra és Tátrai Szilárd, az MTA doktora címet szerezte meg Ladányi Mária, a kutatócsoport vezetőjét 2010-ben a Magyar Tudományos Akadémia levelező tagjává választották.

A kutatócsoport legfontosabb kötet méretű publikációi a következők:

- Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária (szerk.) 2008. *Általános Nyelvészeti Tanulmányok XXII. Tanulmányok a funkcionális nyelvészet köréből*. Budapest. Akadémiai Kiadó. 566 lap.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) 2008. *Szöveg, szövegtípus, nyelvtan*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 290 lap.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária vendégszerkesztésével 2009. *Acta Linguistica Hungarica* 56 (3): 337–480. <https://doi.org/10.1556/ALing.56.2009.4.0>
- Tolcsvai Nagy Gábor – Ladányi Mária vendégszerkesztésével 2010. *Acta Linguistica Hungarica* 57 (1): 1–164. <https://doi.org/10.1556/ALing.57.2010.1.0>
- Tolcsvai Nagy Gábor 2010. *Kognitív szemantika*. Nyitra. Konstantin Filozófus Egyetem. 140 lap.
- Tátrai Szilárd 2011. *Bevezetés a pragmatikába. Funkcionális kognitív megközelítés*. Budapest. Tinta Könyvkiadó. 234 lap.
- Tolcsvai Nagy Gábor 2011. *Kognitív szemantika*. Második kiadás. Nyitra. Konstantin Filozófus Egyetem. 150 lap.
- Tolcsvai Nagy Gábor – Tátrai Szilárd (szerk.) 2012. *Konstrukció és jelentés. Tanulmányok a magyar nyelv funkcionális kognitív leírására*. Budapest. ELTE. 300 lap.

Alapvető elméleti munkák bibliográfiája

- Croft, William 2001. *Radical Construction Grammar: Syntactic Theory in Typological Perspective*. Oxford. Oxford University Press. <https://doi.org/10.1093/acprof:oso/9780198299554.001.0001>
- Geeraerts, Dirk – Cuyckens, Hubert (eds.) 2007. *The Oxford Handbook of Cognitive Linguistics*. Oxford. Oxford University Press.
- Givón, Talmy 2001. *Syntax. A functional-typological introduction*. Amsterdam, Philadelphia. John Benjamins. <https://doi.org/10.1075/z.syns>
- Halliday, M. A. K. 1994. *An Introduction to Functional Grammar*. London. Edward Arnold. Second edition.
- Lakoff, George 1987. *Women, Fire, and Dangerous Things*. Chicago, London. The University of Chicago Press.
- Lakoff, George – Johnson, Mark 1980. *Metaphors We Live By*. Chicago, London. The University of Chicago Press. <https://doi.org/10.7208/chicago/9780226471013.001.0001>
- Langacker, Ronald W. 1987. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume I. Theoretical Prerequisites*. Stanford, California. Stanford University Press.
- Langacker, Ronald W. 1991a. *Foundations of Cognitive Grammar. Volume II. Descriptive Application*. Stanford, California. Stanford University Press.
- Talmy, Leonard 2000. *Toward a Cognitive Semantics*. Cambridge, MA. The MIT Press. <https://doi.org/10.7551/mitpress/6847.001.0001>
- Tomasello, Michael (ed.) 1998. *The New Psychology of Language: Cognitive and Functional Approaches to Language Structure*. Mahwah, NJ. Lawrence Erlbaum.

(1) DiAGram Research group in functional linguistics; <http://www.diagram.elte.hu> (2013. február 6.)

Tolcsvai Nagy, Gábor: The Functional Linguistic Workshop DiAGram

Az írás szerzőjéről

Tolcsvai Nagy Gábor

Eötvös Loránd Tudományegyetem, Budapest, Magyarország

[tnghu\[kukac\]hotmail.com](mailto:tnghu[kukac]hotmail.com)

<https://orcid.org/0000-0002-1780-3710>